

AHMEDİ YESEVÎ'NİN HİKMETLERİNİN DİLİ

Dr. Efrasiyap GEMALMAZ *

Ahmedi Yesevî, H. 562 (M. 1166) yılında vefat etmiş ve Yesi'de defnedilmiştir. Buradan, Ahmedi Yesevî'nin 11. yüzyılın son ve 12. yüzyılın ilk yarısında Türkistan'da yaşamış olduğu sonucuna ulaşılır. Yesevîlik tarikatının da kurucusu olarak kabul edilen Ahmedi Yesevî, İslam ve tasavvuf kültürünü çok iyi tanıyor, hatta yaşıyor olmalıydı. Bu kültürün edinilmesinde, o devirde, kaynak diller Arapça ve Farsça idi. O halde Ahmedi Yesevî'nin kendi anadili olması kuvvetle muhtemel Dogu Türkçesi yanında Arapça ve Farsçayı da çok iyi bildiği söylenebilir.

Ahmedi Yesevî'nin "hikmet" adıyla anılan şiirleri çoklukla "**Dîvân Hikmet**" adlı yazma eserlerde yer almakta ve bunların eldeki en eski nüshalarının 16. ve 17. yüzyıllarda istinsah edilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Yaşadığı devirden en az 400 yıl sonra istinsah edilmiş olan bu yazmalarda Ahmedi Yesevî'nin dil özelliklerini tam olarak bulabileceğimizi ileri sürmenin doğru olmayacağı açıktır. Doğrusu, Ahmedi Yesevî'nin hikmetleri kutsal sayılmalarına rağmen, eldeki nüshalardan anlaşıldığına göre, hem muhteva hem de dil özellikleri bakımından değişiklikler göstermektedirler. Bu da gösteriyor ki, müstensihler, ya kendilerinin ya da başkalarının "hikmetlerini" Ahmedi Yesevî'nin "hikmetleri" arasına karıştırmış, hatta hitabettikleri çevreler tarafından daha iyi anlaşılmaları için hikmetlerin kelime hazinesine ve dil bilgisine az çok müdahale etmişlerdir. Her şeye rağmen, hikmetlerde Dogu Türkçesi özelliklerinin ağırlığını korudugunu söyleyebiliriz.

Çok değerli bilim adamı Prof.Dr. Kemal ERASLAN'ın Ahmedi Yesevî'nin hikmetlerinden yaptığı seçmeleri, Kültür Bakanlığımız, "**Ahmed-i Yesevî ; Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler**" adıyla 1000 Temel Eser Dizisi arasında yayınlamıştır. Eserin "HİKMET" adlı bölümünde, sol sayfalarda, Lâtin harflerinin alışıktığımız -yani transliterasyon ayrıntılarına girilmemiş- kullanımıyla hikmetlerin metni; sağ sayfalarda

---

* Atatürk Üniversitesi Öğretim Üyesi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 1, Erzurum 1994, 4.-18. sayfalar.

ise bu metinlerin STT'ne tercümeleri verilmiştir. Ayrıca, esere, yorum yapmayı kolaylaştıran gerekli notlar ve yeterli bir sözlük eklenmiştir.

Bilindiği gibi, tercüme ne kadar iyi yapılmış olursa olsun, eserin aslıyla okuyucu arasında mütercim yer aldığı gerçeği, çok kere okuyucuyu sıkar. Okuyucu, çok kere, bir eseri, elinden geliyorsa, yazıldığı dilden okuyup anlamayı yegler. Bir eseri yazıldığı dilden okuyup anlamamanın, okuyucuya suyu kaynagından içmek gibi ayrıcalığı olan bir haz verdiğini bilmeyen yok gibidir. Hele eserin duygusal yanı varsa; hele eser manzumsa bu haz daha çok aranır olur.

Bu duygu ve düşüncenin etkisiyle, sözünü ettiğimiz eserdeki hikmetlerin dil bilgisi konusunda, STT'ni bilenler için gerekli ve yeterli bilgiyi maddeler halinde burada sıralamaya çalışacağım.

Önce birkaç ses bilgisi özelliğine değindikten sonra Dogu Türkçesinde ve özellikle "hikmetler"de karşılaştığımız bazı eklerin STT'ndeki karşılıklarını vermeye çalışalım.

1. Ses bilgisi ile ilgili açıklamalar :

1.1. Batı Türkçesinde çok kere ötümlüleşip, sızıcılaşıp düşmüş olan Eski Türkçenin ilk hece dışındaki **damak** konsonları pek tabii olarak hikmetlerde korunmuş bulunmaktadır :

Örn.: *könġlüm qatıġ tilim açıġ özüim zâlim* (gönlüm katıø, dilim acıø, özüim / kendim zalim) 50-9

ilġim (< il-ig+//+i+m+ø) *tutup...* (eløø+//+i+m+i tutup...) 76-1

közi yaşlıġ baġrı başlıġ qaddı hilâl (gözü yaşlıø, baġrı yaralıø beli bükülmüş) 58-2

illig (< il-[-ig+]+lig) *altı yaşqa* (yaş+//+qa) *yitti munġluġ* (< bunġ+luġ) *başım* (elliø altı yaşøa yetti (erdi) dertliø başım) 90-7

ârzûlġ (< ârzû+lġ) *min* (arzu+luø+//+yum) 96-7

bir fursatda uçmak içre yitküirdiler (< yit-kür-//-d+i+//+ler) (bir fırsatta (= hemen) cennet içine dogru (cennete) yet-øir--d+i+//+ler (= ulaştırdılar) 62-17

soruġ (sor-uġ) *sordı* (soruø sordu) 64-18

qatıġ (qat-ıġ) *tart-* (katıø (=çok) çek-) 48-1

uyġan- (uyøan-) 78-9

yalġan (yaløan (= sahte)) 50-9

1.2. Aynı şekilde kelime başı “ *b...* ” konsonlarının da korunduğu görülür :

Örn.: *bol-* (> øol-) 50-6 ; *bir-* (> vér-) 48-5 ; *bar-* (> var-) 50-6 ...

Yapısında burun sesi bulunduran kelimelerin başındaki “ *b...* ” konsonları ise çok kere burunlularak “ *m...* ” ye dönüşmüştür :

Örn.: *min* (< ben) 52-12 ; *muna* (< bu ne (=işte)) 48-1,2,..5 ; *miġ* (< biġ (=1000)) 54-16

1.3. Kelime başı ötümsüz konsonları da pek tabii olarak korunmuştur :

Örn.: *kiz-* (< kéz- > gez-) 50-7 ; *tiş-* (< téş- > deş-) 50-8

1.4. Bazı “ *...p...* ” konsonları sızıcılaşarak “ *...f...* ” olmuştur :

Örn.: *başım tofraq özüüm tofraq cismim tofraq*

haq vaslığa yiter min dip rûhum müştâq

(başım toprak, kendim toprak, cismim toprak

hak vaslına yeterim diyerek ruhum müştak) 50-8 ; 106-10

sırât atlıġ köfrügidin dilim lertzân (sırat adlı köprüsünden dilim lerzan)
80-14

tif- (< tep-) 92-15

1.5. Bazı kelime köklerinin vokalleri daralmıştır :

Örn.: *min* (< ben (=ben)) 96-7 ; *bir-* (< bér- > ver-) 54-16 ; *kil-* (< kel- > gel-) 60-11 ; *tig-* (< teg- > deg-) 50-8 ; *kiç-* (< kéç- > geç-) 110-1

2. Ek ve edatların yapı ve kullanımları :

2.1.1. Nesne hali eki, iyelikçe işaretlenmemiş (vy iyesi bilinmeyen) isimler için /+n+I/ dir :

Örn.: *riyâzet+//+ni qatıġ tartıp* (riyazeti katı çekip) 48-1

söz+//+ni aydım (sözü söyledim) 48-2

cân+//+ni cân+//+ğa peyvend qil- (canı cana bağla-) 48-2

il+//+ni kizip (ülkeyi gezip) 50-7

bu söz+//+ler+ø+ni aydım (bu sözleri söyledim) 52-14

innâ fetahnâ+//+ni oqup (innâ fetahnâ'yı okuyup) 54-17

haq+//+ni tapqan (hakı bulan) 60-10

Fakat, seyrek de olsa, nesne hali ekinin işaretli bırakıldığı yani /+ø/ ile karşılandığı durumlarla da karşılaşılır :

Örn.: *rûzî qıldı cennet+//+ø kizip hûrlar+//+ø quçtım* (nasib etti. cenneti gezip hurileri kucakladım.) 68-6

2.1.2. Nesne hali eki, iyeligi işaretlenmiş isimler için genelde işaretli, yani /+ø/ dir :

Örn.: *cân+//+ı+m+ø sarf eyleyin* (canımı sarf eyleyeyim.) 50-9

baş+//+ı+m+ø silep ... (başımı okşayıp) 54-16

bağr+//+ı+m+ø tiştım (bagramı deştım.) 50-8

cân+//+ı+ng+ø eyle qurban (canıñı eyle kurban.) 52-14

söz+//+ı+n+ø açtım (sözünü açtım.) 48-1

yetimlerini köngl+//+ı+n+ø avlap ... (yetimlerin gönlünü avlayıp ...) 48-2

cürm ü ısyân girihler+//+ı+n+ø munda çıçmey ... (cürüm ve isyan düğümlerini burada çözmeden) 52-11

Fakat :

Örn.: *bir ü bar+//+ı+m didâr+//+ı+ng+ni körer min mü* (bir ve varım, didarıñı görür müyüm?) 88-1

hem cân+//+ı+ng min cânân+//+ı+ng min cân+//+ı+ng+ni bir (hem canıñ ben, cananıñ ben; canıñı ver.) 92-14

2.2. Nesne hali eki "/+n+I/"nin ilgi hali eki olarak kullanıldığının örnekleri az degildir :

Örn.: *yetim+//+ler+ø+n+i kõnglin avlap ...* (yetimlerin gönlünü avlayıp ...) 48-2

melâmet+//+ni oqı tigdi (melametin oku degdi.) 50-8

muhabbet+//+ni câmin içmey (muhabbetin camını içmeden) 52-11

zâyîc kiçer °ömri *a+ø+//+ni yalğanı yoq (boşa geçer ömrü onun, yalanı yok.) 110-1

cenâze+//+ø+m+ni arqasıdın taşlar atıñg (cenazemin arkasından taşlar atıñ.) 70-5

2.3. Yaklaşma ve verme hali eki Eski Türkçede de olduğu gibi "/+KA/"dir :

Örn.: *haqdın qorqup ot+//+qa tüşmey biştim muna* (haktan korkup ateşe düşmeden piştim; işte.) 50-9

kök+//+ke çıqıp melâyikdin alur sebaq (göge çıkıp meleklerden alır ders.) 58-3

cânnu cân+//+ğa peyvend qıl- (canı cana bağla-) 48-2

siz+//+ge mübârek dip (size mübarek [olsun] diyip) 66-5

qulaq salıñg ay-//+duğ+//+u+m+ğa (kulak verin söyledigime.) 58-1

haqperestler maqâm+//+ı+ø+ğa mahrem boldum (hakka tapanlar makamına mahrem oldum.) 56-23

yir ast+//+ı+ø+ğa yalğuz kirip nûr+//+ğa toldum (yer altına yalnız girip nurla doldum.) 56-23

ğurbet tigdi *a+ø+//+lar+ğa hem (gurbet degdi onlara hem) 94-3

Fakat bazan gerektiği halde yaklaşma hali ekinin kullanılmadığı da görülür :

Örn.: *otuz bişde mescid+//+ø kirip devrân sürdüm* (otuz beş [yaşımda] mescide girip ömür geçirdim.) 78-7

mekteb+//+ø barıp qaynap tolup taştım muna (mektebe varıp kaynayıp dolup taştım işte.) 54-17

âstâne+//+si+n+ø yastanban (eşigine yaslanarak) 72-8

2.4. Ayrılma hali eki, dar vokalli **"/+dIn/** şeklinde ; bulunma hali eki de **"/+dA/** şeklindedir :

Örn.: *haq+//+dın qorqup otqa tüşmey biştım muna* (haktan korkup ateşe düşmeden piştım işte.) 50-9

cân+//+dın kiçmey hû hû digen barı yalğan (candan geçmeden “hu hu!” demek hep yalan.) 60-10

min+//+din yıraq (benden uzak) 66-2

pîri mûğan hizmet+//+i+ø+de yügrüp yördüm (piri mugan hizmetinde koşup durdum.) 52-13

mu+//+n+da (< bu+//+n+da = burada) 52-11

°arş üst+//+i+ø+de namâz oqup tizim büktüm (arş üstünde namaz kılıp dizimi büktüm.) 60-9

qay+//+da (nerede, nereye) 62-12 ; 64-21 ; 68-7

2.5.1. Edatlardan **"/dik/**, ayrıca **"/yan+hğ/** ve **"/sıfat/** kelimeleri de “gibi” göreviyle benzerlik ifadesinde kullanılmıştır :

Örn.: *mustafâ dik* (mustafa **gibi**) 50-7

it dik kizip (it **gibi** gezip) 86-11

ismâ'îl dik °azîz cânım qurban qıldım (ismail **gibi** aziz canımı kurban kıldım.) 88-55

köydüm yandım kül dik taqı fenâ boldım (kavruldum, yandım, kül **gibi** yokluga erdim.) 90-6

*a+n+//+dağ (onun **gibi** ; öyle, öylesine) 48-3 ; 56-22

mansûr yanğlığ başım birip ışıq dârıda (mansur **gibi** başımı verip aşk darında) 82-5

tofrağ sıfat yol üstide yolu boldım (toprak **gibi** yol üstünde yolu oldum.) 106-6

2.5.2. Ayrıca "/özge/" “başka” ; "/üzre/" “üstünde” ; "/yol+ı/" “defa” ; "/burun/" “önce” ; "/kiyin/" ve "/songra/" “sonra” ; "/bile/" ve "/bile+n/" “ile” görevleriyle kullanılmışlardır :

Örn.: *haq+//+dın özge* (haktan **başka**) 54-20

mi^çrâc üzre (mirac **üstünde**) 58-1

bir yolu öl (bir **defa** öl.) 108-12

öl+//+me+s burun cân birmekni derdin tartdım (ölmeden **önce** can vermenin derdini çektim.) 92-15

tört yüz yıl+//+dın kiyin (dört yüz yıldan **sonra**) 60-7

*a+n+//+dın kiyin (ondan **sonra**) 92-15

*a+n+//+dın songra (ondan **sonra**) 58-5

cân+//+ı+nğ bile (canıñ **ile**) 52-14

yazuq bilen toldı tükel içim taşım (günah **ile** dolup taşıtı içim dışım.) 132-2

2.6. İyelik eklerinin yani ekleşmiş iyelik sıfatlarının kullanımı STT’ndeki gibidir :

Örn.: *hem cân+//+ı+nğ min cânân+//+ı+nğ min cân+//+ı+nğ+nı bir* (hem canıñ ben, cananıñ ben, canıñı ver.) 92-14

Ancak hal eklerinden önce 3. şahsı işaret eden iyelik eki zamirsel "/+n+/" pek kullanılmaz :

Örn.: *yir ast+//+ı+ø+da* (yer altında) 64-18

islâm+//+ı+ø+dın (islamından) 64-18

yir ast+//+ı+ø+ğ̇a (yer altına) 56-23

fenâ fi'llâh maqâm+//+ı+ø+ğ̇a (fenafillah makamına) 56-21

°arş üst+//+ı+ø+de namâz oqup tizim büktüm (arş üstünde namaz kılıp dizimi büktüm) 60-9

cenâze+//+ø+m+ni arqa+//+sı+ø+dın (cenazemin arkasından) 70-5

Bazan diger şahısların da işaretsiz geçiştirildiği görülür :

Örn.: *yiti yaş+//+ø+ø+da aslan bâbğ̇a birdim selam* (yedi yaşında arslan bab'a selam verdim) 54-16

2.7. Bazan belirtisiz isim tamlamalarında nitelenen (tamlanan) eki "/+(s)I/"'nin kullanılmadığı da görülür :

Örn.: *qıyâmet kün+//+ø* (kıyamet günü) 68-11

vahdet mey+//+ø+ø+dın (vahdet meyinden) 98-2

yarat-//-qan+//+ø+ø+da (yarattığında) 100-6

cân bir-//-ür+//+ø+ø+de (can verdiğinde) 76-3

2.8.1. "/-(y)A/" zarf-fiil eki "/-(y)A+sI+yA/" göreviyle de kullanılır :

Örn.: *câmu şarâb qolğ̇a alıp toy-//-a içtim* (şarap kadehini ele alıp doyasıya içtim.) 76-5

°işret qılıp vahdet meydin toy-//-a içip (işret kılıp, vahdet şarabından doyasıya içip) 98-2

2.8.2. "/-°p/" zarf-fiil ekinin vokali STT'nden farklı olarak aslî degildir ve bu ek "/-(y)A+rAK/" zarf-fiil eki yerine de kullanılır :

Örn.: *bismi'llâh di-//-p* (bismillah diyerek) 48-1

könğlin avla-//-p (gönlünü avlayıp) 48-2

qur'ân oqu-//-p (kur'an okuyup) 50-9

Bu zarf-fiil ekinin STT'nde kullanılmayan /+An/ ekiyle genişletilmiş şekline sıkça rastlanır :

Örn.: *lutf eyle-//-b+en* (lutf eyleyip) 76-1

lebbeyk di-//-b+en (lebbeyk diyip) 88-4

âstânesin yastan-//-tb+an (eşigine yaslanarak) 72-8

köz yaşımını aq-uz-//-ub+an (göz yaşımı akıtarak) 82-4

2.8.3. "/-y/" zarf-fiil eki daha çok fiillerin edimsiz şekillerine getirilir. Bu eki STT tanımaz :

Örn.: *beyân eyle-//-y* (beyan eyleyip) 48-1

a°zâlarım titre-//-y birdi (azalarım titreyiverdi) 60-6

otqa tüş-//-me-y biştim (ateşe girmeden piştim.) 50-9

haq emrini muhkem tut-//-ma-y özüm câhil (hak emrini muhkem tutmadığım için cahilim.) 50-10

bu °âlemde hîç uxla-//-ma-y hâzır boldum (bu alemde hiç uyumayıp hazır oldum.) 76-4

bu neçük rûh teñge kir-//-me-y taptı kemâl (bu nasıl ruh, bedene girmeden buldu kemal.) 58-2

Bu ekin "/+In/" ekiyle genişletilmiş şekli de görülür :

Örn.: *könğül közin yarut-//-ma-y+ın* tâ°at kılsa (gönül gözünü parlatmadan taat kılsa) 98-1

tın-//-ma-y+ın min hazretiñde allâh disem (durmadañ huzurunda allah desem.) 136-1

2.8.4. Seyrek olarak /-KAç/ ve /-KUn+çA/ ekleriyle yapılmış zarf fiillerle de karşılaşılır :

Örn.: *°ışq bâbını mevlâm aç-//-qaç mañga tigdi* (aşk kapısını mevlam açınca bana ulaştı.) 50-8

közüüm yumup tâ aç-//qun+ça yitti altmış (gözümü yumup açıncaya
kadar geldi altmış.) 92-11

tanğ at-//qun+ça hak yâdını ayğan kişi (tan atıncaya kadar hakkı
yadeden kişi) 128-8

haqdın ruhsat bol-//ma-ğun+ça sözleyalmas (haktan ruhsat olmayınca
konuşamaz) 102-11

2.8.5. Sıfat-fiillerle bulunma hali ekinin birleşmesi sonucunda oluşmuş
"/-**KAn+dA**/" ve "/-°**r+dA**/" zarf-fiil ekleriyle de sıkça karşılaşılır :

Örn.: *yarat-//qan+da qılğan özi °âşıqqa °ahd* (yarattığında kıldı kendisi âşıka
ahd.) 100-6

öl-//gen+i+m+de yığlıp urunğ yüz miñg tayaq (öldüğümde yığılıp vurun
yüz bin sopa) 70-4

cân bir-//ür+de birgüm sañga nûrı îmân (can verdiğinde vergim saña
iman nuru.) 76-3

nâgehânî tur-//ır+t+m+da qamuğ büzürg
haq °ışqını köñlüm içre saldı dōstlar
(birdenbire durdugumda hep ulular
hak aşkını gönlümün içine saldı dostlar.) 76-1

cân bir-//er+de cânânımnı qılmadım yâd (can verirken cananımı
kılmadım yad.) 90-10

2.9.1. Sıfat-fiil ekleri arasında en çok kullanılanı "/-**KAn**/" geniş zaman
sıfat-fiili ekidir. Hemen bütün zamanları ifade etmek için kullanıldığı görülür :

Örn.: *toğ-//ğan yir+//+i+m* (dogdugum yer) 94-2

yat-//qan yir+//+ø+ø+ni (yattığı yeri) 120-12

yarat-//qan+//+ğ+a boldı qarîb (yaratana oldu yakın.) 50-6

haqni tap-//qan özi pinhân sözi pinhân (hakkı bulan, kendisi gizli, sözü
gizli) 60-10

könğlüm qorq-/-ğan cânım hür-/-gen hâne vîrân (gönlüm korkar,
canım ürker, evim viran.) 80-14

yolda qal-/-ğan bûyı hudâ al-/-ğan+//+ı yoq (yolda kalır huda kokusu
alanı yok.) 112-9

qul h^vâce ahmed sözle-/-gen+//+i haqnı yâdı (kul hace ahmed, söylediği,
hakkın yadı.) 96-8

qul h^vâce ahmed ir bolmasaŋğ öl-/-gen yaxşı

qızıl yüzüŋğ qara yirde sol-/-ğan yaxşı

tofrağ sıfat yir astıda bol-/-ğan yaxşı

zâtı uluğ h^vâcem sığnıp kildim saŋğa

(kul hace ahmed, er olmasan, ölmen iyi;

kızıl yüzün kara yerde solması iyi;

toprak gibi yer altında olman iyi;

zatı ulu hacem sığınıp geldim saña.) 86-12

yarat-/-qan+//+da qıl-/-ğan özi °âşıqqa °ahd (yarattığında kıldı kendisi
aşka ahd) 100-6

Ayrıca geniş zaman sıfat-fiili eki edimli yapılarda "/-°r+/" ve edimsiz yapılarda
"/-s+/" de en çok geçen ekler arasında yer alır :

Örn.: *tevbe qıldım aq-/-ar mu ki+n közde yaşım* (tövbe ettim. akar mı ki
gözde yaşım?) 90-70

bir ü barım dîdârıŋğnı kör-/-er min mü (bir ve varım, didarını görür
müyüm?) 88-1

min bil-/-me-s min neçük taqsîr qıldım muna (ben bilmeem [ki] nasıl
taksir kıldım işte.) 96-7

qur'ân oqup °amel qıl-/-ma-s yalğan °âlim (kur'an okuyup kılmaz
sahte alim.) 50-9

2.9.2. Gelecek zaman sıfat-fiil eki Eski Türkçede de görülen "/-GAy+/" ekidir :

Örn.: *rûzı mahşer °atâ qıl-/-ğay hem taht u baht* (mahşer günü, bağışlayacak
hem taht, hem baht.) 100-1

hânûmânım ne kör-ün-//-gey belki cândın (evim barkım, ne **olacak**, belki candan...) 88-3

ne qıl-//-ğay sin günâhların tağdın ağır (ne yapacaksın; günahların dagdan ağır.) 68-11

*tört yüz yıldın kiyin çıqıp ümmet bol-//-ğay
niçe yıllar yörüp halqqa yol kör-güz-//-gey
[yüz] on dört miñg müctehidler hizmet qıl-//-ğay
ol sebebdin altmış üçde kirdim yirge*

(dört yüz yıldan sonra çıkıp ümmet **olacak**
nice yıllar dolaşp halka yol gösterecek
yüz on dört bin müctehitler hizmet kılacak
o sebepten altmış üçte girdim yere) 60-7

2.9.3. İstek eki "/-(y)A+/", 1. t.ş. ekini "+y/" olarak alır :

Örn.: *qırq birimde ihlâs kıldım yol tap-//-a+//+y dip
irenlerdin her sır körsem min yap-//-a+//+y dip
pîri muğân izin alıp min öp-//-e+//+y dip
zâtı uluğ h^v âcem sığnıp kıldım sañga*

(kırk birimde ihlas kıldım, yol bulayım diye;
erenlerden gördüğüm her sırrı örteyim diye;
pirmugan izini alıp öpeyim diye
zatı ulu hacem, sığınıp geldim sana.) 82-2

ne yüz birle sañga ayt-//-a+//+y qılğul âzâd (ne yüz ile sana diyeyim, kıl sen azad.) 90-10

dîdârımnı körset-//-e+//+y dip va^ede kıldı ("didarımı göstereyim." diye vade kıldı;) 98-5

Bu istek ekinin vokalle sonlanan fiillerde vokalle kaynaşp yittigi görülür :

Örn.: *cândın kiçip penâh tile-//-ø+//+y hudâyımdın* (candan geçip penah dileyeyim tanrımdan.) 92-12

yığla-//-ma-ø+//+y mu öler vaqtım yavuuq yitti (aglamayayım mı; ölüm vaktim yakın geldi.) 78-10

ġarîb cânım sarf eyle-//ø+//+yin yoqtur mâlım (garip canımı sarf eyleyeyim; yoktur malım;) 50-9

2.9.4. STT'nin tanımadığı emir vurgulama eki "/-+GII/" de yaygın kullanılan ekler arasında yer alır :

Örn.: *qul h^vâce ahmed cânđın kiçip yolġa kir-//+gil*
andın sonġra irenlerni yolın sor-//+gil
allâh diben haq yoluda cânınġ bir-//+gil
bu yollarda cân birmeseġ imkânı yoq
(kul hace ahmed, candan geçip yola gir **sen**;
ondan sonra erenlerin yolunu sor **sen**;
allah diyip, hak yolunda canını ver **sen**;
bu yollarda can vermesen, imkanı yok.) 114-13

Emrin çokluk şekli ise "/-+°ng/" ve "/-+°ng+IAr/" ekleriyle yapılır:

Örn.: *dertsiz âdem âdem irmes munı anġla-//+nġ*
ııqsız âdem hayvân cinsi munı tınġla-//+nġ
könġlünġizde ııq bolmasa manġa yıġla-//+nġ
giryânlarġa hâs ııqımnı °atâ qıldım
(dertsiz insan insan degil, bunu anlayın;
aşksız insan hayvan cinsi, bunu dinleyin;
gönlünüzde aşk olmasa, bana aġlayın;
aġlayanlara has aşkımnı baġışladım.) 126-5

hû halqası qurulđı ey dervişler kil-//+inġ+ler
haq sofrası yayıldı andın ülüş al-//+inġ+lar
(hu halkası kuruldu, ey derviřler, **geliniz**;
hak sofrası yayıldı, ondan nasip **almız**.) 330-1

2.9.5. Ayrıca STT'nin tanımadığı bazı tasvirî fiil kullanımları dikkati çeker :

Örn.: *mümin irmes hikmet iřtip yıġla-//+ma-y+dur* (< tur-ur)
irenlerni aytqan sözün tınġla-//+ma-y+dur
âyet hadîs mazmûnını anġla-//+ma-y+dur
bol rivâyet °arş üstide kördüm muna
(mümin degil; hikmet iřtip aġlamıyor;
erenlerin dedigi sözü dinlemiyor;

ayet, hadis manasını anlamıyor;
bu rivayeti arş üstünde gördüm işte.) 68-9

niçe yıllıq mihribânım cân ayt-//-a+dur dōstlarım
bu vücûdum şehrini fânî qıl-//-a+dur dōstlarım
bu qafesni tûtîsi pervâz it-//-e+dür uçkeli
bu qaranġu şu^elesiz yirge bar-//-a+dur dōstlarım

(nice yıllık mihribanım can demekte, dostlarım
bu vücudum şehrini fani kılmakta, dostlarım.
bu kafesin tutisi havalanmakta uçmaga;
bir karanlık şulesiz yere varmakta, dostlarım.) 338-1-2

bende bolsanġ haqdın qorqup yıġla-//-p+yör-//+ġıl (kul olsan; haktan
korkup ağlayıp dur sen.) 100-7

yaqam yırtıp yıġla-//-p+yör-//+d+ü+//+m gülzârında (yakamı yırtıp,
ağlayıp durdum gülzarında.) 85-5

zıkr ayt didi zıkrın ayt-//-p+yör-//+d+ü+//+m muna ("zıkr et!" dedi.
zıkrini zikredip durdum; işte.) 66-1

Özellikle yeterlik fiili olarak "/+al-/" fiiliyle kurulmuş yapılarla karşılaşırız :

Örn.: *ıışq yolıda bol-//-a+øl-//-ma-d+i+//+m misli türâb* (aşk yolunda
olamadım toprak gibi.) 72-10

dîdârını kör-//-e+øl-//-me-d+i+//+m cânđın toydım (didarını göremedim;
can[ım]dan doydum.) 88-2

ıışq pâdişah ıâşıq faqîr dem ur-//-a+øl-//-ma-s
haqdın ruhsat bol-//-ma-ġunça sözle-//-y+al-//-ma-s
haq pendini alġan dünyâ izle-//-y+al-//-ma-s
lâmekânda haqdın sebaq aldım muna

(aşk padişah; aşık, fakir; nefes alamaz;
haktan ruhsat olmayınca konuşamaz;
hak öğüdünü alan, dünya peşinde koşamaz.
lamekanda haktan dersler aldım işte.) 102-11

2.10. Hemen bütün Türk lehçelerinde yüklem fiillerinin oluşturulmasında görev alan Eski Türkçenin "/+ er-/" fiili, "/+ ir-/" vy "/+ iø-/" şeklinde hikmetlerde de görülür:

Örn.: *°âqil ir-//se+nġ irenlerge hızmet qılġılq* (akıllı isen, erenlere hizmet kıl sen.) 64-19

Ayrıca bu fiilin, STT'nde kullanılmayan edimsiz şekillerinden muzarisi "/+ ir-me-s/" ve "/+ iø-me-s/"; "/**degil**/" edatının görevini yerine getirir :

Örn.: *mü'min ir-me-s* (mümin **degil**) 68-9

dergâhıġa maqbûl i-me-s (dergahına makbul **olmaz**) 98-1

allâh derdi satqun ir-me-s satıp alsanġ (allah derdi satılm**az ki** satıp alasın.) 100-9

3. Hikmetlerin kelime hazinesi :

Hikmetlerin bize ulaşan mısralarında, yoğun bir kavram dünyasına ifade kazandıran oldukça zengin bir kelime hazinesiyle karşılaşırız. Bu kelime hazinesinin özünü başta Eski Türkçe olmak üzere Farsça ve Arapça unsurlar oluşturmaktadır.

3.1. Hikmetlerde, pek tabiî olarak, Köktürk. Uygur ve Karahanlı Türkçelerindeki şekil ve kullanımlarıyla yer alan, ancak STT ile farklar gösteren kelimelerle karşılaşılır :

Örn.: *tart-* (çek-); *ayt-* (söyle-); *öt-* (geç-); *ilt-* (götür-); *yügür-* (koş-); *yanç-* (ez-); *sı-n-uq* (kırık); *tükel* (tam); *barça* (bütün); *sünġek* (kemik); *yavuuq* (yakın); *yoq* (degil); *qay[u]+da* (nerede); *netük* (< ne+te+ök = nasıl, nice); *neçük* (< ne+çe+ök = nasıl); vbg.

3.2. Farsçadan sadece kelimeler degil, yer yer içlerinde Arapça ve Türkçe kelimeleri de bulunduran kuruluşların da alındığı vy oluşturulduğu görülmektedir :

Örn.: *bîhód* (kendinden geçmiş); *bîhâber* (habersiz); *bîbâk* (korkusuz); *hemdem* (dost, arkadaşı); *ġamnâk* (gamlı); *şeytânla°in* (lanetlenmiş şeytan); *dünyâperest* (dünyaya tapan); *dîdârtaleb* (didar isteyen); *bârânsıfât* (yagmur gibi); *misli türâb* (toprak gibi); *rûzı mahşer* (mahşer günü); *nûrı îman* (iman nuru); *pîri muġân* (muğların piri, mürşid); *defteri sâni* (ikinci defter); *bir kem otuz* (otuzdan bir eksik, yirmi dokuz); *tâ tirig sin* (sen diri

oldukça) ; *mâ vü menlik* (ben sen davası) ; *dürr ü güher* (inci ve cevher) ; *iç ü taşım* (içim dışım) ; *vâdiriga* (vah ne yazık) ; *çilten* (kırklar) ; vbg.

3.3. Arapçadan daha çok kelime, bazan da ayet ve hadislerden bunlara telmih niteligi taşıyan parçalar alınmıştır :

Örn.: *evvel elest birabbikum didi bil haq*
qâlû belâ didi rûhum aldı sebaq

(önce “**ben sizin rabbiniz değil miyim?**” dedi, bil, hak.
“**evet dediler.**” dedi ruhum ; aldı ders.) 58-4

nâm u nişan hiç qalmadı lâ lâ boldum
allâh yâdın ayta ayta illâ boldum
hâlis bolup muhlis bolup fenâ boldum
fenâ fi’llâh maqâmığa aştım muna

(adım sanım hiç kalmadı; **yok yok** oldum;
allah adını ana ana [ben ben]**den başkası** oldum;
halis olup, muhlis olup **yokluk** oldum;
allah’ta yok olma makamına ulaştım işte.) 56-21

bihamdi’llâh nûrı îmân ilttim muna (**allah’a hamd olsun**; iman nuru
götürdüm işte.) 52-12

vâ hasretâ közdin tizdin kuvvet kitti
vâ veyletâ nedâmetni vaqtı yitti

(**vah ne hasret**; gözden, dizden kuvvet gitti.
vah ne yazık; nedametın vakti geldi.) 56-25

Hikmetlerin dili üzerine söyleyeceklerimi burada bitiriyorum. Ahmedi Yesevî’nin hikmetlerini, hikmetlerin dilinden okumak isteyenlere yararlı oldumsa, bundan mutluluk duyacağım.

4. Kaynakça :

BROCKELMANN, Dr. C. ; Osttürkische Grammatik der Islamischen Litteratursprachen Mittelasiens ; Leiden 1954

ERASLAN, Prof.Dr. Kemal ; Ahmed-i Yesevî - Dîvân-ı Hikmet - Seçmeler ; Ankara 1991

GABAIN, A. von ; Eski Türkçenin Grameri ; Çev.: Mehmet AKALIN ; Ankara 1988

SJOBORG, Andrée F. ; Uzbek Structural Grammar ; Bloomington 1963